

Духовність не може мати вимірів, які застосовуються щодо матеріальних багатств, визначення ефективності виробничої праці тощо. Тому за умов становлення нових економічних відносин духовні цінності мають перебувати під опікою держави, суспільства в цілому. Культура потребує державних дотацій, меценатства, пожертвувань; вона не може існувати на комерційній основі.

Коли занепадає духовність, як наслідок, занепадають усі сфери людського життя, і це, на превеликий жаль, ми бачимо з власного досвіду. Духовність особистості – це її невтомна праця з метою внутрішнього самовдосконалення, це дисципліна й вибір того, що допоможе спасти душу, не вбити в собі людину, тобто, це самодисципліна й суворі вимогливість до себе.

Підсумовуючи все викладене вище, необхідно ще раз наголосити, що проблема духовного розвитку особистості в Україні на зламі століть не втратила своєї актуальності, а набула ще й нових рис та особливостей, що зумовлені часом та сучасним розвитком суспільства.

Україна – це держава, яка повинна стати взірцем для всього світу щодо духовного розвитку нації. Беручи до уваги всі трагедії – екологічні, політичні, економічні, соціальні, культурні, духовні, український народ має збагатитися мудрістю своїх пророків і навернутися до єдиного цілющого джерела – духовності. Це єдиний шлях спасіння, іншого нам не дано. І якщо ми не захочемо ним іти, будемо все далі й далі прямувати у безодню бездуховності, аморальності, лицемірства, невігластва, смерті як духовної, так і фізичної.

Література

1. Беланова Р.А. Гуманізація та гуманітаризація освіти в класичних університетах (Україна – США). – К., 2002.
2. Гулыга А.В. Искусство в век науки. – М., 1978.
3. Крымский С.Б. Контуры духовности, новые контексты идентификации // Вопросы философии. – 1992. – № 12.
4. Тюрго А.Р. Избранные философские произведения. – М., 1997.
5. Фромм Э. Духовная сущность человека. Способность к добру и злу // Философские науки. – 1990. – № 8.

Summary

Natalia Karalash

The spiritual world as a problem of personality formation

In the article the author researches problems of moral and spiritual development of personality in modern Ukrainian society.

УДК 316.74:001

**© Володимир Кохан
м. Чернівці**

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНІЙ СФЕРІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Проблема даного дослідження полягає в існуванні тісної взаємодії між наукою і суспільством, адже процес наукового пізнання зумовлений не лише особливостями об'єкта, що вивчається, а й численними факторами соціокультурного характеру. Завдання, які ставить суспільство перед наукою, ставлення до науки і створені для неї умови, можливості реалізації досягнень науки – все це залежить від досягнутого етапу суспільного розвитку, характерних для нього засобів виробництва і виробничих відносин.

Ключові слова: наука, знання, соціальний інститут, соціокультурний феномен, соціокультурний аналіз, парадигма, бібліометричні дані.

Зростаюча роль науки в розвитку продуктивних сил всього суспільства, науково-технічний прогрес, що перетворив науку в масову професію і викликав швидкий ріст витрат на її потреби, актуалізують дослідження впливу соціальних трансформацій у суспільстві на процес наукової діяльності та аналіз науки як впливового соціального інституту.

Актуальність дослідження науки як соціокультурного феномена полягає в потребі створення структурно багатой і емпірично обґрунтованої її моделі, яка б могла стати надійною основою для прийняття ефективних управлінських рішень, оптимізації її розвитку відповідно до потреб і можливостей суспільства.

Мета даної статті полягає у концептуалізації феномена науки і розробці ефективного підходу до аналізу особливостей формування науково-технологічної сфери в Україні в процесі соціокультурних трансформацій.

Соціокультурний аналіз науки досить активно здійснювався багатьма науковцями, які представляють різні галузі науки. Теоретичні основи дослідження науки як соціального інституту закладено в роботах соціологів і філософів науки (Р. Мертон, Н. Сторер, М. Малкей, Е. Гуссерль, К. Поппер, Т. Кун та інші), котрі вказували на важливість дослідження взаємовідносин науки і суспільства як суттєвого фактору подальшого соціокультурного розвитку сучасної цивілізації.

Дослідження людського та ціннісного виміру науки містяться у працях Л. Оріоля, А. Терехова, В. Онопрієнко, Г. Несветайлова, Л. Гохберга, О. Шувалової, М. Марчука, Р. Нугаєва, В. Гаврилюка, В. Омельченко, А. Наумовця, П. Дуліна та інших. Пошук шляхів вирішення проблем української науки здійснюється у публікаціях В. Локтева, О. Созінова, С. Підгорецької, Б. Маліцького, І. Булкіна, О. Бахонського, Ю. Гончарова, В. Денисюка, В. Пилипенка та інших.

Сучасний науково-технічний прогрес, формування інформаційного суспільства та процеси глобалізації перетворили наукові знання на головну рушійну силу суспільного поступу. Сьогодні інтелектуальний капітал, інноваційні наукові дослідження – це найважливіший ресурс нації, здатний забезпечити її майбутнє.

Саме наука є основою технологічної могутності, стійкого економічного розвитку, духовного і матеріального добробуту. Мова йде про весь спектр наук – соціальних, гуманітарних, математичних, природничих і технічних, оскільки міцний науковий фундамент необхідний як для виробничих технологій, виробництва і поширення інформації, державного і корпоративного рівня управління, так і для виховання, освіти нових поколінь, вирішення соціальних завдань, проблем оборони і культури [11, с. 6].

В Україні, як і в інших державах на теренах колишнього СРСР, протягом останнього десятиріччя минулого століття тривав складний процес інституційних структурних і когнітивних змін у сформованій за радянські часи державно-адміністративній, специфічно організованій науковій системі. Становлення нової наукової системи, що організується та фінансується в суверенній державі, в умовах переходу до ринкової економіки та демократичних принципів керування відбувається повільно.

Фактори, які гальмували цей процес у минулому, умовно можна поділити на три групи:

- Чинники, викликані історично зумовленим відставанням нашої країни від розвитку країн Європи, у тому числі пізнім звільненням від феодалізму. Оцінюючи історичні фактори, які мали вплив на розвиток науки в Україні, не слід забувати про масові втрати людей у Першій світовій і громадянських війнах, у Великій Вітчизняній війні, про людські втрати за часів сталінських репресій та голодоморів.
- Чинники пов'язані з організацією науки в країні. Потужний імпульс розвиток науки отримав у радянський період. З 20-х років XX століття почалося активне формування вузівської науки та інститутів Академії наук. Однак обидві системи розвивалися майже незалежно. Крім того, існувала структура, через яку фундаментальну науку відгородили від виробництва, – прикладні галузеві інститути. Рівень фінансування вітчизняної науки ніколи не був навіть наближеним до західного.
- Чинники, пов'язані з формуванням як особистості наукового працівника, так і наукового співтовариства в цілому (репресії, еміграція, ідеологічний тиск тощо).

Аналіз процесів трансформації науково-технологічної сфери України за часи її незалежності дозволяє виділити певні вагомні соціально-економічні та інші умови, які найбільше відображаються на сучасному етапі науки і визначають можливість її впливу на економічний розвиток та розв'язання проблем державотворення.

По-перше, це стосується умов трансформації науки України з регіональної у самостійну національну наукову систему. Слід зауважити, що на початку незалежності України її наукова система, незважаючи на наявність у ній відомих наукових шкіл, видатних учених і наукових досягнень, мала яскраво виражений регіональний характер, а в деяких галузях і периферійний.

Лише третина науково-технічного потенціалу України використовувалася безпосередньо в її інтересах. Обсяг фундаментальних досліджень складав всього 8–9%, а переважна більшість прикладних досліджень та розробок направлялася на забезпечення потреб військово-промислового комплексу. Все це не сприяло швидкій перебудові національної економіки, її якнайшвидшому становленню та розвитку.

По-друге, загострення соціально-економічних проблем, викликане об'єктивними труднощами перехідного періоду, а також серйозними прорахунками у визначенні моделі трансформаційних процесів,

поступово усунуло науку із кола державних пріоритетів, що, в свою чергу, призвело до багаторазового скорочення інвестицій в науково-технологічний розвиток і втрати інноваційної активності економіки.

По-третє, зміна геополітичних завдань держави, конверсія військово-промислового комплексу, нова оборонна доктрина України сприяли зміні мотивації та скороченню обсягів фінансування досліджень і розробок військового призначення. Внаслідок цього загальна чисельність науковців за останні десять років скоротилася вдвічі, а фінансування – майже в десять разів. Відповідно зменшилися основні показники діяльності української науки – кількість публікацій, патентів, виконуваних тем і проєктів, впроваджених інновацій. Частина наукової еліти емігрувала до країн з більш привабливими умовами для науково-технічної діяльності, насамперед до Росії, США, Німеччини та Ізраїлю.

По-четверте, наукова система України початково була занадто зорієнтована на держбюджетну фінансову підтримку. Фундаментальні та прикладні дослідження були відокремленими від реальних потреб економіки, а наукова система в цілому та окремі наукові колективи зокрема втрачали здатність до об'єктивної самооцінки. Це спричинило зниження конкурентного рівня розробок і, безумовно, вплинуло на рівень конкурентноздатності української продукції.

По-п'яте, витіснення науки із кола державних пріоритетів мало своїм наслідком цілий комплекс соціальних негараздів, найбільш серйозним з яких стало падіння престижу науки як привабливого перспективного виду діяльності, особливо для талановитої молоді. Це становить найбільшу загрозу для вітчизняного наукового потенціалу, оскільки безпосередньо впливає на умови збереження наукових шкіл, тенденції виходу працівників зі сфери науково-технологічної діяльності та можливості ефективного оновлення наукового персоналу.

Академік В.М. Локтев серед чинників, що гальмують науковий поступ України, виокремлює повну відсутність вітчизняної високотехнологічної промисловості, яка за нормальних умов є найбільшим „резервом”, що поглинає випускників ВНЗ й аспірантури. Вказує також на значний дисбаланс наукових поколінь: дуже малою є частка висококваліфікованих фахівців віком 30–45 років, які завжди були основними виробниками і носіями нових знань, особливо у природничих науках [5, с. 5–6].

До особливостей сучасної науки належить генерування не тільки нового знання, але й нових технологій. Сучасна наука, на відміну від попередніх епох, здійснює вплив більшою мірою на технічне оснащення і майже зовсім не впливає на соціокультурний розвиток. Інноваційна система, що забезпечує технологічний прогрес, слугує втіленню досягнень науки у виробництві. Вона залежить від стану всієї економіки, розвитку ринкових механізмів, створення ринку нових технологій тощо. Однак, саме по собі формування такої системи неможливе без участі держави, яка створює правові, організаційні, економічні та інші основи цієї системи.

Сьогодні вирішальне значення у прискореному виході вітчизняної науки на новий рубіж має трансформація взаємовідносин між державою та наукою. Протягом останніх років в Україні наука розглядалася як декоративна ozdoba суспільного життя, влада постійно декларувала свою прихильність до неї, але насправді остання фінансувалася за залишковим принципом і ніколи не була пріоритетом у політиці української влади.

Держава по відношенню до науки виступає в ряді іпостасей:

- як законодавець, що встановлює фундаментальні правові основи функціонування суспільства загалом і науково-технічної сфери зокрема;
- як одне із основних джерел фінансування наукових досліджень і розробок;
- як масовий споживач нової технічної продукції, військової і цивільної;
- як суб'єкт науково-технічної діяльності;
- як координатор спільних дій по розвитку національного науково-технічного потенціалу в цілому;
- як політична сила, що здатна значною мірою визначити ставлення громадськості до проблем розвитку науки і техніки, забезпечити підтримку, але в той же час здатна підкорити науку своїм інтересам, які не завжди адекватно відображають об'єктивні інтереси суспільства [1, с. 24–25].

Функції держави відносно науки не обмежуються переліченими вище, адже функції державної системи планування наукової діяльності пов'язані зі всіма сторонами суспільного життя і будь-яка дія держави, прямо чи посередньо пов'язана з наукою, здійснює на неї відповідний вплив. Це потрібно розуміти і завжди враховувати при реалізації державою своїх завдань і завдань суспільства.

Досвід країн, які змогли за короткий час досягти сучасних стандартів соціально-економічного розвитку, свідчить, що у їхній стратегії неодмінними складовими були активна державна підтримка науки (на неї виділялося не менше 3 % від ВВП) і прийняття законодавства, яке вслякко сприяло залученню інвестицій у вітчизняну науку та прискоренню впровадження її досягнень у виробництво [10, с. 5].

В Україні, не зважаючи на зміну поколінь владної еліти, ставлення до науки не змінюється. Вона і далі, перебуваючи у становищі безправної служниці, не робить рішучих кроків на шляху до власної самоорганізації, а втрачає всі свої сили на збереження того стану, який є.

Вирішення такого стану справ у взаємодії науки і держави можливе лише тоді, коли влада і наука чітко визначають пріоритети і напрями розвитку наукових досліджень, забезпечать необхідну фінансову підтримку, посприяють оновленню обладнання у дослідних інститутах шляхом використання приватного капіталу. Важливе також обмеження прямого втручання влади в управління державою, коли керівництво НДІ та ВНЗ призначається „зверху”.

На сьогодні місце країни визначається якістю технологій, ступенем використання науки і техніки у виробництві. Та держава, яка широко впроваджує у матеріальне і нематеріальне виробництво світові досягнення науки і техніки, досягає вищого цивілізаційного рівня. Для забезпечення розвитку галузей вищих технологічних укладів необхідно активізувати інвестиційну діяльність у країні, ширше залучати внутрішні та зовнішні інвестиції для вдосконалення техніки і технології виробництва [7, с. 145].

Згідно із Законом України “Про наукову та науково-технічну діяльність”[6] передбачалося бюджетне фінансування даної сфери у розмірі 1,7 % від обсягу ВВП. Але за 2000–2005 рр. фінансування науки з цього джерела коливалося в межах 0,41–0,48 % ВВП, в той час як протягом 1990-2004 рр. частина витрат на науку становила: у США – 2,5–2,7 % ВВП, в Японії – 2,7–3,1, у Фінляндії – 2,0–3,5, в Південній Кореї – 1,8–2,6 % ВВП.

Наша держава не в змозі сьогодні забезпечити інвестиції в науку на рівні розвинутих країн. Наприклад, у 2004 р. витрати на науку становили: у США – понад 300 млрд. дол., в Японії – близько 120 млрд. дол., у Німеччині – понад 60 млрд. дол., у Фінляндії – понад 5 млрд. дол., тоді як в Україні вони ледве вийшли за позначку 1 млрд. дол. [3, с. 46].

Від скорочення фінансування і розпаду кадрового потенціалу особливо постраждали галузевий, вузівський і заводський сектори науки, які були безпосередньо пов’язані з розробками нових видів техніки, створенням сучасних високих технологій і впровадженням їх у виробництво.

Зменшилося не лише число науково-дослідних інститутів, проектних і конструкторських організацій, але й дослідно-експериментальних баз. Їх кількість скоротилася на 60 %, а решта, в тому числі і унікальні, використовуються в ненаукових цілях. Суттєво погіршилося матеріально-технічна та інформаційна база науки [12, с. 13].

Сьогодні дослідницька діяльність основний потік фінансування отримує з різних фондів, котрі фінансують не лише дослідницькі проекти, а й видавничі, в тому числі і наукову періодику, проведення симпозіумів, конференцій та інших видів спілкування учених, а також ряд напрямів, пов’язаних з розвитком інфраструктури [2, с. 127].

На жаль, слід констатувати, що обсяги фінансування науково-технологічної сфери в Україні різного роду фондами підтримки науково-дослідної діяльності з кожним роком знижуються. Враховуючи всі джерела, фінансове забезпечення науки значно відстає від того, що діє в Європі, США чи Японії (для порівняння вкажемо, що тільки Національний науковий фонд США, аналог нашого Державного фонду фундаментальних досліджень, щорічно розподіляє грантів на суму в два рази більшу від загального обсягу фінансування науки в Україні).

Інноваційний розвиток можна визначити як модель економічного зростання, що базується на систематичному впровадженні сучасних науково-технічних досягнень та використанні передових організаційно-управлінських і виробничих систем, що є необхідною умовою для створення та реалізації на світових і національному ринках наукоємних технологій відповідно до умов конкурентного середовища [4, с. 39].

Взаємовідносини науки і державної влади в сучасному суспільстві відображає факт політизації наукових досліджень: підтримка державними структурами окремих наукових галузей, панування одних ідеалів науковості та придушення інших галузей наукового знання. Однією з причин відчуження науки від держави можна назвати те, що для державних структур наукова істина важлива своєю корисністю в певний проміжок часу. З цієї точки зору найбільш цінними є практичні дослідження.

Наука характеризується проблематичністю, непередбачуваністю її результатів і ніяк не може бути постійно прив’язаною до вимог сьогодення. Іноді неможливо пояснити ті закони, які керують її еволюцією, тому складно оцінити про корисність тієї чи іншої дисципліни, того чи іншого наукового дослідження.

Неефективність науково-технічної політики в Україні, ціленаправленої поведінки держави по відношенню до питань, пов’язаних з наукою і технологією, спричиняє глибоку системну кризу управління, яка виявляється як у нормативно-правовому забезпеченні механізму формування такої політики, так і в практичній діяльності органів виконавчої влади щодо її реалізації [8, с. 46].

Перший, і найбільш вагомий крок у реформуванні вітчизняної науки більшість науковців бачать у кардинальних змінах Національної Академії Наук України. Вони стоять на позиціях збереження під час

реформування усталеного статусу Академії як провідної наукової організації, що відповідає в країні за виконання фундаментальних досліджень, і як головного експерта з питань науково-технічного розвитку.

Серед основних заходів, спрямованих на досягнення вищої якості організації роботи самих наукових установ і поліпшення координаційної діяльності керівних органів НАН України, висувалися такі:

- уточнення державного статусу Академії наук, поширивши на неї статус громадської організації, що дасть змогу краще узгоджувати особливості НАН України як державної організації з її правами самоврядування на засадах „академічної свободи”;
- запровадження функціонального принципу (пізнавально-світоглядна, соціокультурна, інноваційно-економічна та інші функції) в основі формування організаційної структури НАН України;
- законодавча фіксація особливого способу фінансування державою академічної науки і прав науковців на інтелектуальну власність;
- залучення у ринкові відносини, але не прямо, а опосередковано – через систему перерозподілу прибутку, одержуваного від використання її наукового потенціалу і конкретних результатів досліджень у комерційній сфері, що передбачає розробку організаційно-економічного механізму, який би передбачав створення за участю Академії інноваційних структур, наділення інститутів правами видавати ліцензії на використання результатів їхньої роботи і технологічної бази тощо;
- створення організаційних, фінансових, правових та інших умов, що стимулювали б посилення міграції науковців Академії по організаційних структурах, які забезпечують різні стадії інноваційного процесу, – від фундаментальних досліджень до розробок та їхньої комерційної реалізації, а також у зворотному напрямі;
- підпорядкування усієї діяльності науковців, починаючи від академіків і закінчуючи молодими дослідниками основній меті – сприяти розвитку й ефективному використанню їхнього творчого потенціалу;
- реалізація принципу „державна наукова установа” у раціональному фінансуванні науково-дослідницького процесу.
- підвищення ефективності використання коштів, що спрямовуються в науку;
- якісне оновлення наукових кадрів шляхом підвищення привабливості праці в науці, насамперед шляхом матеріальних і моральних стимулів;
- генерація й утвердження в науковій спільноті і в суспільстві загалом світогляду, очищеного від містичних нашарувань, псевдонаукових і догматичних концепцій [12, с. 21–23].
- Беручи до уваги системні виклики перед якими стоїть українська наука можна виокремити наступні пріоритети розвитку вітчизняної науки, що сприятимуть входженню останньої в світовий науковий простір:
- визнання інтеграції України до глобальної дослідницької системи центральною задачею міжнародної наукової, політичної та економічної спільноти;
- забезпечення усілякого сприяння вільному руху наукових ідей та дослідників між Україною та світом з боку урядів України й інших країн, професійних асоціацій та інших наукових спільнот;
- передача Україні міжнародного досвіду розвитку і організації конкурсної проектно-орієнтованої системи підтримки досліджень;
- заохочення або вимагання зустрічного фінансування з боку Уряду України (або інших українських джерел) некомерційної наукової діяльності, з метою досягнення фінансового паритету та політичної згоди;
- передача Україні міжнародного досвіду організації науково-дослідних робіт, у тому числі законодавства та управління в галузі інтелектуальної власності, а також стандартів прозорості та підзвітності;
- концентрація всіх нових програм на покращанні стану українських університетів – інтеграції освіти і науки, оновленні приладів та устаткування, підтримці молодих учених.

Якщо виконання названих пріоритетних завдань не буде здійснено, то можливість переходу економіки України на інноваційний шлях розвитку стане малоймовірною, а науково-технічна сфера України продовжуватиме забезпечувати інші високотехнологічні країни висококваліфікованими кадрами та новими ідеями та розробками. Професія ученого, дослідника й надалі втрачатиме свій престиж, а ставлення громадськості до інновацій набуватиме нейтрального, а то й негативного забарвлення.

Література

1. Авдулов А.Н. Современный этап интеграции науки и производства // СОЦИС. – 1995. – №7.
2. Авдулов А.Н. Фонды поддержки науки как регуляторы научно-технического развития // СОЦИС. – 1997. – № 8.
3. Гончаров Ю., Касич А. Науковий потенціал як фактор розвитку інноваційно-інвестиційної системи України // Економіка України. – 2007. – №3.
4. Денисюк В. Комерціалізація результатів науково-дослідних робіт: проблеми і перспективи // Вісник НАН України. – 2006. – №5.
5. Локтев В.М. З надією на ренесанс вітчизняної науки // Вісник НАН України. – 2007. – №1.
6. Маліцький Б.А. Академічна наука: традиції і відповіді на нові виклики // Вісник НАН України. – 2005. – №1.
7. Підгорецька С.М. Роль інвестицій в розвитку галузей вищих технологічних укладів // Університетські наукові записки. – 2007. – №3(23).
8. Попович А.С. Механизм реализации научно-технологической политики как система // Наука та наукознавство. – 2002. – №3.
9. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 31.12.1991 р. // ВВР. – №12.
10. Созінов О. Влада і наука: від патерналізму до партнерства // Вісник НАН України. – 2005. – №1.
11. Ракизов А.И. Наука и устойчивое развитие общества // СОЦИС. – 1997. – №4.
12. Шульгина И.В. Наука и инновационные технологии как источник экономического развития (мировой опыт и возможности России) // Наука та наукознавство. – 2007. – №1.

Summary

Volodymyr Kokhan

Transformation in the scientific and technological sphere of contemporary Ukraine

The problem of the given study consists in the existence of a tight interaction between science and society, hence the process of scientific cognition is caused not only by the peculiarities of the object under investigation, but also by numerous factors of sociocultural character. The tasks posed to science by the society, the attitude to science and the conditions created for its promotion, the possibilities of realization of its achievements – all these things are dependent on the society development level and on its productive means and relationships.

УДК 316.752(477)

© Андрій Камбур
м. Чернівці**ЕМПІРИЧНА АПРОБАЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ТВЕРДЖЕНЬ ПРО СТАН АДАПТОВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО СУСПІЛЬНИХ ЗМІН**

Автор звертає увагу на проблеми суспільства, яке переходить у нову якість, а саме на адаптацію його громадян до нових умов існування. У статті наголошується на необхідності емпіричного вивчення процесу адаптації індивіда до суспільства, що змінюється, з'ясування поведінки людей у рамках кардинальних соціоекономічних та політичних перетворень.

Ключові слова: соціальна адаптація, ціннісні пріоритети, трансформаційне суспільство, когнітивний дисонанс.

Відносна стабілізація початку ХХІ ст., на перший погляд, визначила механізми та стратегії адаптації населення до наслідків зумовлених радикальними змінами, що відбулися впродовж 90-х років ХХ ст. Однак події останнього часу та очікування нових суспільних стресів, з огляду на соціальні реформи, мають реальну загрозу для “консенсусу влади та населення”, який формував модель виживання, хоча вона й не мала перспектив, але давала людям, покинутим напризволяще, можливість формувати нові способи існування. Порушення цього балансу може призвести до нового загострення адаптаційних проблем, і це, на нашу думку, визначає **актуальність** запропонованого дослідження.

Автор статті поставив собі **мету**, провести вибіркоче опитування за допомогою стандартизованого письмового інтерв'ю. Опитування проводилося на території Чернівецької області. Була використана й адаптована методика вимірювання соціальної адаптації П.Кузнєцова [3]. Опитано